

»mašinska« vremena i pitanje nesvjesnog *feliks gatari*

Individualna i kolektivna ponašanja zavise od mnogobrojnih faktora. Neka pripadaju racionalnom poretku (ili se čine takvim). Druga se, čine motivirana strastima i njihove svrhe je teško dešifrirati. Ona ponekad mogu navesti individue ili grupe da djeluju nasuprot svojih manifestnih interesa.

Tom »naličju« ljudske racionalnosti možemo pristupiti na više načina. Možemo negirati problem ili tražiti da se on reducira na područje svakodnevnog logike, normalnosti, socijalne adaptacije. Tada će se smatrati da je svijet želje i strasti na kraju krajeva samo smetnja objektivnoj spoznaj, sum — u smislu u kojem teorija informacija upotrebljava taj termin. U jednoj takvoj perspektivi potrebno je samo ispraviti »greške« kako bi se vratili dominantnim normama. Može se isto tako smatrati da ta ponašanja proizlaze iz jedne drugačije logike koja zaslužuje da bude proučavana kao takva. Radije nego da ih se ostavi njihovoj prividnoj iracionalnosti pristupit će im se kao nekoj vrsti primarne materije, minerala iz kojeg je moguće izlučiti esencijalne elemente života humaniteta, posebno njegovih želja i kreativnih potencijala.

Tom posljednjem zadatku bi po Freudu trebalo biti posvećena psihoanaliza. Ali od koje točke je ona ispunila taj cilj? Da li je ona zaista postala nova »kemija« navesnog psihizma ili je ostala samo neka vrsta »alkemije« čije misterije su vremenom ishlapile i čije su simplifikacije i redukcionizam sve manje i manje podnošljivi (bilo da se radi o njenim ortodoksnim pravcima ili njihovim strukturalističkim nećacima)?

Nakon dugih godina prakse došao sam do zaključka da psihoanaliza treba radikalno reformirati svoje metode i teorijske referencije. Bez toga ona će biti osuđena na gubitak svake vjerodostojnosti što bi mi se činilo štetnim iz više razloga. U stvari, ne bi me zabrinjavao kad bi nestala psihoanalitička društva, škole ili sama profesija psihoanalitičara ako bi, pored toga, analiza navesnog reafirmirala svoju legitimnost i obnovila svoje teorijske i praktičke modalitete.

Danas je navesno uvaženo kao dio minimalne prtljage svakog od nas. U njegovo postojanje više nitko ne sumnja. O njemu se govori kao što se govori o pamćenju ili o volji bez da se suviše propituje o čemu se tu zapravo radi. Navesno — to mora biti nešto što se nalazi u našoj glavi, neka vrsta crne kutije u kojoj se gomilaju intimne tajne, uznemirujući osjećaji, sumnjive primisli. U svakom slučaju, nešto sa čim treba oprezno barata.

Psihoanalitičari se ne zadovoljavaju tako nejasnim pristupom. Istraživači i čuvari jednog područja kojeg smatraju svojim, ljubomorni na svoje prerogative, oni drže da se svijetu navesnog može pristupiti samo nakon duge i naporene pripreme, neke vrste strogo kontrolirane askeze. Da bi uspjela, didaktička analiza (poput obične analize) uz to što zahtijeva mnogo vremena pretpostavlja uspostavljanje jednog vrlo specifičnog dispozitiva (odnos transfera, istraživanje identifikacija i fantazama, otklanjanje otpora interpretacijom itd.).

To navesno za kojeg se drži da boravi u srcu svake individue i na koje se u isto vrijeme upućuje povodom najrazličitijih područja (neuroze, psihoze, svakodnevnog život, umjetnost, socijalni život itd.) bilo bi dakle isključiva stvar specijalista. Što je u tom čudno? Danas već tolike stvari za koje se nekad činilo da moraju pripadati svima čine dio novih industrijskih i komercijalnih grana: voda, zrak, energija, umjetnost... Onda, zašto ne i fantazmi i želje.

Ovdje će se raditi o navesnom jedne sasvim druge prirode. Ne o navesnom specijalista već o domeni u koju svako ima pristupa bez neudomica i posebnih priprema, o teritoriju sa svih strana otvorenom ekonomskim i socijalnim interakcijama, u direktnom kontaktu s velikim strujama povijesti i ne isključivo vezanom s obiteljskim svadama tragičnih heroja grčke antike. To se navesno (koje sam nazvao šizoanalitičkim nasuprot psihoanalitičkom navesnom) više inspirira »modelom« psihoze za razliku od psihoanalize koja se konstruirala iz neuroza. Nazvati ću ga isto tako i »mašinskim navesnim« jer nije isključivo centrirano na ljudski subjektivitet i jer stavlja u igru materijalne tokove i najrazličitije socijalne sisteme. Stari teritoriji Jastva, porodice, profesije, religije, nacije itd. Opustošeni su jedan za drugim, deteritorijalizirani su. U registru želje ništa više ne ide samo od sebe. To je zbog toga što je moderno navesno konstantno manipulirano masovnim medijima, onime što nazivam »kolektivnim opremama« (institucije poput škole, zatvora, ludnice) i kohortama njihovih tehničara. Također se više ne bi trebalo zadovoljiti njegovom definicijom terminima intrapsihičkog entiteta kao što je to činio Freud u doba dok je elaborirao svoje različite topike. Da li je dovoljno reći da je mašinsko navesno impersonalnije, arhetipskije od tradicionalnog navesnog? Naravno ne, jer njegova »misija« je u tome da se što čvršće poveže sa socijalnim odnosima i povijesnim realnostima »mašinskih vremena«.

Jednostavno, problematika koja iz njega proizlazi više nije isključivo vezana s područjem psihologije. Ona ovisi o izboru društva inajte-

meljnih želja, o jednom »kako živjeti« u krilu svijeta presjecanog u svim smjerovima mašinskim sistemima koji ekspropiraju procese singularizacije i svode ih na standardizirane teritorije (koliko realne toliko imaginarne).

Recimo usput da se model ovdje evociranog navesnog ne suprotstavlja sučelice samom psihoanalitičkom modelu. On uzima neke od njegovih elemenata ili ih u najmanju ruku rekonstituirao kao varijante, figure. Formula navesnog ograničenog na intrapsihički »familiarizirani« prostor za koji se vežu određeni mentalni materijali elaborirani za vrijeme prvih faza psihičkog života zaista postoji. Ne može se ignorirati postojanje takvog jednog prostora zabranjenih želja, neke vrsti tajne kneževine, države u državi koja traži da nametne svoj zakon skupu psihizma i ponašanja. Ta formula personaliziranog, privatnog i edipovskog navesnog postala je od prvorazrednog značaja u razvijenim društvima jer upravo na njoj počivaju sistemi kulturne stabilizacije, interiorizacije normi na kojima se temelji bitni dio moći tih društava. Ali, ponavljam, radi se samo o jednoj figuri navesnog koje može biti raspoređeno i na jedan drugačiji način. Otkrivanje i promoviranje tog načina za- daća je novog tipa analize.

Prisjećamo se da je u freudovskom modelu navesno bilo rezultat dvostrukog pokreta:

1. repulzije reprezentanata poriva koje svijest i pred svijest nisu mogle tolerirati (zabranjeni iskazi, slike, fantazmi);
2. atrakcije čiji uzrok su psihičke formacije koje su oduvijek bile potiskivane (primarno potiskivanje).

Sadržaji žigosani kao zabranjeni morali bi, dakle, prvo proći kroz svijest i predsvijest da bi zatim upali u neku vrstu ropotarnice navesnog koja je urađena prema posebnoj sintaksi nazvanoj »primarni proces« (npr. sažimanje i premještanje koje se vrši u okviru snova). S tim dvostrukim pokretom ništa ne autorizira mogućnost specifičnog kreativnog procesa navesnog. Tu je sve odigrano unaprijed, svi ti putevi bili su unaprijed postavljeni, psihoanalitičko navesno programirano je poput sudbine.

Umjesto da počiva na jednoj takvoj binarnoj mašineriji (sistemu pravog i primarnog potiskivanja) šizoanalitičko navesno implicira diferenciranost »žudnih mašina« u koje bi pripadali ne samo tipizirani »parcijalni objekti« — grudi, stražnjica, penis ili Lacanov objekt »a« — već također jedno mnoštvo singularnih entiteta, tokova, teritorija, bestijelesnih univerzuma koji se artikuliraju u funkcionalne rasporede koje je nemoguće reducirati na univerzalne komplekse.

Rekapitulirajmo neke karakteristike mašinskog navesnog:
1. Ono nije sjedište isključivo reprezentativnih sadržaja (reprezentacije riječi, reprezentacije stvari itd.) već mjesto interakcije semiotičkih sastojaka i najrazličitijih sistema intenziteta (lingvistička semiotika, »ikonička« semiotika, ekonomska semiotika itd.) U stvari, ono više ne odgovara slavnoj Lacanovoj formuli »navesno je strukturirano kao jezik«.

2. Njegovi različiti sastojci ne ovise o univerzalnoj intaksi. Dispozicija njegovih sadržaja i sistema intenziteta (takva kakva se može manifestirati u snu, fantazmima, simptomima) ovisi o procesu singularizacije koji izmiče reduktivnim analitičkim opisima tipa kompleks-kastracije, edipov kompleks itd. Postojanje određene figure navesnog ovisi o kolektivnim rasporedima povezanim sa ograničenim društvenim i kulturnim kontekstima.

3. Interindividualni navesni odnosi ne ovise o univerzalnim strukturama (poput onih koje je nastojao utemeljiti lacanovski pravac oslanjajući se na neku vrstu »teorije igara« intersubjektiviteta). Imaginarni i simbolički interpersonalni odnosi zauzimaju čvorišno mjesto u krilu navesnih rasporeda ali ih ne rezimiraju. Tu se uspostavljaju drugi, ne manje bitni, odnosi zavisni od apstraktnih entiteta i konkretnih mašina koji ne pripadaju ljudskim identifikacijama. Navesno je pomalo poput La Samaritaine — ovdje nalazimo svašta! Samo pod tim uvjetom moguće je objasniti u isto vrijeme njegovu podvržutost suvremenom društvu i njegovu kreativno bogatstvo, beskonačnu raspoloživost promjenama svijeta.

4. Navesno se može vezati za slike prošlosti isto kao što se može otvoriti prema »ovdje i sada« ili izabrati budućnost. Njegove arhaičke fiksacije za narcizam, poriv smrti, strah od kastracije nisu fatalnost. Oni ne čine, kao što je to postulirao Freud, njegov posljednji kamen temeljac.

5. Mašinsko navesno nije isto na cijeloj planeti; ono ne prestaje evoluirati tokom povijesti. Ekonomija želje stanovnika Trobrijandskih ostrva nije sita kao ona stanovnika Brooklyna i fantazmi stanovnika Mexica iz pretkolumbijske epohe nemaju ništa sa fantazmima današnjih Meksikanaca.

6. Strukture analitičkog iskazivanja o navesnom ne prolaze nužno kroz servise korporacija analitičara. Analiza može biti individualni i kolektivni pothvat.

Bilo kakvi da su prevrati povijesti i tehnološke i kulturne transformacije, nije li ipak neizbježno da se strukturalni elementi nalaze u krilu svih formacija navesnog? Ne ukrštaju li se pozicije ja-drugi, mužkarac-žena, roditelj-dijete na takav način da tvore neku vrstu univerzalne matematičke rešetke navesnog? U čemu bi postojanje jedne takve rešetke onemogućavalo njegovu divreifikaciju? Čak i sugovornici najotvoreniji prema šizoanalitičkoj reviziji postavljaju mi ponekad takva pitanja. Zato mi se čini nužnim insistirati na nekim od razloga koji su me naveli da odbijem utemeljiti navesno i na »univerzalijama« sadržaja i na »univerzalijama« izraza.

Jedno od glavnih otkrića Freuda sastojalo se u objelodanjenju čijenjenice da navesno ne poznaje negaciju, u najmanju ruku ne isti tip negacije poput onog naše svjesne logike. Ono bi, dakle, konstituiralo jedan mentalni svijet gdje prethodno nabrojane pozicije ne bi bile same po sebi razumljive. Tu se može biti (i to se ja čak nužno) u isto vrijeme i ja i drugi, i mužkarac i žena, i roditelji i dijete. Ono što je ovdje važno to nisu više postvareni, polarizirani entiteti već procesi koje smo Gilles De-

leuze i ja nazvali »postajanjima«: postajanje ženom, postajanja biljkom, postajanje životinjom, postajanje apstraktnim, postajanja nevidljivim. . .

— Freudovsko nesvjesno »primarnog procesa« (čije redukcionističke interpretacije temeljene na normaliziranim noetičkim strukturama odbijamo legitimirati) omogućava pristup transformacionim univerzumima bestjelesne prirode: tamo gdje se sve činilo stratificiranim i definitivno kristaliziranim ono uspostavlja potencijalne smisla i prakse s one strane opozicije realnost — reprezentacija.

Kad bi na primer pacijent izložio neki svoj problem koji se odnosi na njegovog šefa ili predsjednika republike unaprijed se zna da bi se to interpretiralo mehanizmima očinske identifikacije. Iza službenice PTT-a uvijek se otkriva slika majke ili neki univerzalni matem. U svemu što nas okružuje različite psihoanalitičke škole otkrivaju samoekstualne simbole, referencije na simboličku kastraciju itd. Ali takvom sistemu čitanja je na kraju ponestalo šarma!

Jer ako se iza šefa ponekad nalazi simbolički otac (upravo zbog toga se pojedina poduzeća naziva »paternalističkim«) iza realnog oca također vrlo često postoji šef ili hijerarhijski nadređeni. Očinske funkcije su u okviru nesvjesnog neodvojive od socioprofessionalnog i kulturnog položaja njihovih nosilaca. Iza majke, realne ili simboličke, postoji stvarnost položaja žene u jednom definiranom imaginarnom i socijalnom kontekstu. Da li treba podsjećati da dijete ne živi samo u zatvorenom porodičnom svijetu i da je porodica podložna okolnim utjecajima, vanjskim silama!

ON razgraničuje te procese singularizacije, te skupove u krilu različitih poredaka (znakovi, bestjelesni univerzumi, energija, »mehanosfera« itd.) na jedan otvoreni način, u smislu u kojem se danas govori o jednom otvaranju prema kreaciji, u likovnim umjetnostima prema njihovim materijalima, supstancijama, formama. . .

Familijalističke redukcije nesvjesnog na koje su se navikli psihoanalitičari nisu »greške«. One su u skladu s određenim tipom kolektivnog raspreda iskazivanja i proizlaze iz jedne specifične mikropolitike u odnosu na formacije nesvjesnog koje odgovaraju kapitalističkoj organizaciji društva. Suviše diverzificirano, suviše kreativno mašinsko nesvjesno, bilo bi u suprotnosti s odnosima proizvodnje utemeljenim na eksploataciji i socijalnoj segregaciji. Zbog toga u našim društvima postoje specijalisti koji recentriraju nesvjesno na individualizirani subjekt, na postavljene parcijalne objekte kako bi se spriječila njegova ekspanzija izvan dominantnih realnosti i značenja. Utjecaj tehnika kao što su psihoanaliza i obiteljska terapija treba promatrati upravo u kontekstu razvoja jedne gigantske industrije normalizacije, adaptacije i dresiranja sociusa.

Deteritorijalizacija libida razvojem produktivnih snaga na koje se oslanja *svjetski integrirani kapitalizam* ima za posljedicu razvoj neke vrste kolektivne tjeskobe koja vodi (nasuprot potencijalima koje u sebi sadrže znanosti i tehnike) obnavljanju religioznih ideologija, mitova, arhaizma. Može se s pravom smatrati da će, usprkos širenju reteritorijalizacije sociusa i imaginarnog uz pomoć raznih komponenti svjetskog integriranog kapitalizma (kapitalistički i socijalističko birokratski režimi, diktature Trećeg svijeta itd.) mašinska integracija humaniteta nastaviti sa svojim napretkom. Stvar je u tome kakvi će biti njeni konačni modaliteti. Da li će ići, kao što je to slučaj danas, u suprotnom smjeru od kreativnih linija želje i najtemeljnijih ljudskih svrha? Treba se sjetiti goleme bijede, fizičke i moralne, koja vlada najvećim dijelom planete. Da li će se ekonomija želje usprkos tome uspjeti uskladiti sa znanstvenim i tehničkim napretkom? Samo jedna duboka transformacija socijalnih odnosa na svim nivoima, jedan golemi pokret »uzimanja u ruke« tehničkih mašina od strane žudnih mašina, jedna »molekularna revolucija« korelativna novim analitičkim i mikropolitičkim praksama omogućiti će jedno takvo usklađivanje. Čak se i sudbina borbe opimiranih klasa (činjenica da one stalno riskiraju da se zaglube u odnosima dominacije) čini vezana s jednom takvom perspektivom. Da bi mogao postati »stvar svih«, analitički i mikropolitički pristup kolektivnim formacijama želje trebalo bi konstantno obnavljati svoje metode, umnožavati i bogatiti se u kontaktu sa svim područjima stvaralaštva. Ukratko, činiti sasvim suprotno od onog što danas čini psihoanalitička profesija.

S francuskog: Fratro Špiranec

psihoanaliza u verovanju i znanju rastko močnik

U rz rubrici *Studia humanitatis* nedavno su izašli prevodi Freudovog *Malog Hansa* i *Čoveka-vuka* i tako su i na slovenačkom jeziku postala dostupna četiri Freudova izveštaja koja su odavno prešla u kulturnu mitologiju dvadesetog veka — sudeći bar po prilično pouzdanom merilu — da ih niko više ne poznaje pod stručnim originalnim naslovima, ali su zato imena njihovih junaka po metonimijskoj konfuziji između teksta i ličnosti, karakterističnoj za svakodnevnu upotrebu mitova, postala topično uporište našim životnim transakcijama.¹ To da imena nisu »prava«, iz građanskog registra ili matičnih knjiga, već nadimci (u doduše dva izveštaja a sa razlogom lekarske etike), dokazuje familijarnost delovanja izveštaja i govori o posebnom načinu delovanja jednog kompliciteta, kojeg danas najrade prepuštamo literarnoj referenciji. Freudovi izveštaji su u kulturnom korpusu savremenosti stekli status retkog i možda već izumrlag literarnog žanra u starom značenju, koje izraz ne ograničava na beletristiku; iako se teško branimo od refleksa da ove tekstove čitamo u okviru književne tradicije — *Doru* kao jame-sovsku novelu, *Hansa* kao bildungsroman, *Čoveka od pacova* kao stendhalovski roman i *Čoveka-vuka* kroz Prousta. U postfreudovskoj literaturi su takvi slučajevi (*Fall*) ili istorije (*Geschichte*) (Freud razlikuje ta dva izraza, ponekad govori i o istoriji bolesti i ozdravljenja, što je urednika sabranih dela navelo na izraz *Krankengeschichte*, a James Strachey je termine povezao u *case histories*) obično samo delovi širih tekstova u kojima obavljaju retoričnu ulogu naracije ili istorijskog egzemplara; to suženje vrste pouzdano dodeljuje status klasike njenoj prvobitnoj formulaciji kod Freuda.

U ovom zapisu nećemo pokušavati da teorijski eksploatišemo *Malog Hansa* i *Čoveka-vuka*: njihov teoretski potencijal dovoljno dokazuje njihova stalna prisutnost u postfreudovskoj literaturi; upravo zbog te produktivnosti svako je teoretsko nadovezivanje nužno parcijalno, jer može biti produktivno samo ukoliko se ne ograničava na preživanje opštih meta, što i nije teorijski posao. Naša namera je skromnija, prema prilici: pokušaćemo da odredimo zamršeni status tih izveštaja, njihovu »žanrovsku« prirodu, koja je istovremeno materijalna baza njihove teorijske produktivnosti kao i kompleksni uzrok njihove opšte kulturne efikasnosti. Tek što smo pitanje tako postavili — a to je najlakše jer izlazi iz »očiglednosti«, već smo ga postavili u dva registra: u registar znanja (teorije) i u registar verovanja (ideologije, tj. kulture). U ta dva registra ćemo ga i razmatrati jer je psihoanaliza područje gde je odnos između ova dva registra centralni praktični problem, pa je time psihoanaliza takode i polje gde je pitanje njihovog odnosa moguće teoretizovati na odgovarajući način.

Kao što Freud svoje izveštaje u uvodima pomalo prostodušno predstavlja, ti spisi su prevashodno *teoretizacija prakse*: donose teoretska saznanja do kojih je dovela psihoanalitička praksa. Već ova zdravovazumska formulacija upozorava na dva suštinska momenta: da u psihoanalizi put do istine spada u istinu samu (dakle, na »hegelovski momenat« u psihoanalizi), i da specifična teoretizacija prakse u tom slučaju proizlazi iz toga da je i sama psihoanalitička praksa teoretska praksa. Freudove istorije slučajeva time na jednoj strani ex post facto teoretiziraju praktični analitički postupak, a na drugoj strani su teoretska podloga za buduće postupke: već nezgrapna formulacija na koju nas navodi ovaj mehanički rečnik, pokazuje, da taj terminološki okvir očigledno ne odgovara posebnoj logici odnosa između teorije i prakse u psihoanalizi, naime, tome da je teoretski momenat ireduktibilno unutrašnji momenat u analitičkom radu.

Nerazdvojnost metode od saznanja u psihoanalizi proizlazi iz toga da u analitičkoj praksi, pomalo žargonski rečeno, »proces saznanja« nije moguće odvojiti od »predmeta saznanja«. Predmeti saznanja psihoanalize su, recimo, mehanizmi nesvesnog; do njih je moguće doći jedino putem »analitičkog rada«, tj. onoga što se događa u specifičnom odnosu između analitičara i analizanta (kojeg Freud klasično naziva »pacijent, bolesnik«, a Lacan je upozorio da je analitički rad »pacijentov« rad, pa je pasivni oblik naziva zamenio aktivnim participom »analizirajući«²); analitički materijal donosi analizant svojim govorom, pri čemu se mora pridržavati osnovnog pravila — da bez rezerve kaže sve što mu padne na pamet; u tako strukturiranom govoru je moguće razabirati mehanizme nesvesnog; prema tome, mehanizme nesvesnog nije moguće razdvojiti od načina na koji je nesvesno dostupno saznanju — i drugim rečima, površina i suština, pojavni oblik i ono što bi iza njega trebalo da se krije — u analizi koincidiraju. Nesvesno nije ništa drugo do način na koji se prikazuje. Kod *Čoveka-vuka* je ta karakteristika nesvesnog koju smo opisali u njoj sinhronoj dimenziji frapantno prisutna, takode i u dijahoroniji: spis je analiza »dečje neuroze«, koju je analizant učinio u dvadesettrećoj godini. To je, dakle, dečja neuroza na način na koji je prisutna u psihičkom ustrojstvu odraslog čoveka: ta dečja neuroza je i sama učestvovala pri uspostavljanju odrasle psihičke konstitucije, bila je čak presudni faktor koji je odredio kasnije psihičko oblikovanje. Analiza dečje psihe kroz odraslu je bila, ne samo moguća, već se nametala kao nužnost, zato što je u nesvesnom uzrok prisutan u svojoj posledici: strukturirajući momenat je prisutan u strukturi samoj, zato takode nije moguće postići pomeranja u strukturi (dostignuti terapeutske učinke),